

Garaşsyz Türkmenistanda jemgyýetçilik durmuşynyň özgerdilmegi üçin dörän esaslar.

1-nji sapak. Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllary. Sowet jemgyýet gurluşyndan demokratik jemgyýetçilik gurluşyna geçiş döwri.

Meýilnama:

1. Türkmenistanyň garaşsyzlygy. Milli türkmen döwletiniň döremegi. Bazar gatnaşyklaryny özleşdirmäge açylan ýol.
2. Jemgyýetçilik durmuşynyň ähli ugurlaryny milli gymmatlyklar esasynda gurnamak ugunda edilen tagallalar.
3. Geşiş döwründe jemgyýetiň sosial düzüminiň, syýasy gurluşynyň özgermegi. Türkmenistanyň Umumymilli „Galkynyş” hereketi.

2-nji sapak. Täze Galkynyş eýýamy we bagtyýarlyk döwri

Meýilnama:

1. Geçiş döwrüniň tamamlanmagy. Täze Galkynyş eýýamy.
2. Türkmenistanyň Konstitusiyasynyň täze redaksiyasynyň kabul edilmegi.
3. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri. Ýaşayşyň hilini gowulandyrmaga, sosial maksatnamalary giňeltmäge gönükdirilen başlangyçlar.

Edebiýatlar:

1. Türkmenistanyň Konstitusiyasy. A., 2016
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 12 tomluk. A., 2008-2019.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow – Halkyň saýlany we ynam bildireni. A., 2007
4. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mäligulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehal. A., 2007
5. Ata arzuwyny amala aşyrýan agtyk. A., 2009.
6. Bitaraplyk – bagtyýarlyk binýady. A., 2010 ý.
7. Gurbanguly Berdimuhamedow. Melhemler mekany. A., 2011
8. Gurbanguly Berdimuhamedow. Bitarap Türkmenistan. A., 2015
9. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan. A., 2016
10. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. I, II kitaplary. A., 2017, 2018
11. Türkmenistan durnukly ösüş maksatlara ýetmegiň ýolunda, A., 2018.
12. Arkadagyň ajap eýýamy. A., 2017
13. Suwhanow N. we başgalar. Türkmenistanda täze Galkynyş eýýamy Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby – A., 2011 ý.
14. Baýramsähedow M. Gündogaryň beýik danalary. A., 1992 ý.
15. „Bilim hakynda“ Türkmenistanyň kanuny. A., 2009 ý.
16. Nuryýew Ý., Ataýew S., Çaryýew A., Döwletiň we hukugyň nazarýeti. Ýokary we orta hünär mekdepleri üçin gollanmasy okuw gollanmasy. A., 2011 ý.

1-nji sapak. Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllary. Sowet jemgyýet gurluşyndan demokratik jemgyýetçilik gurluşyna geçiş döwri.

1.Türkmenistanyň garaşsyzlygy. Milli türkmen döwletiniň döremegi. Bazar gatnaşyklaryny özleşdirmäge açylan ýol.

XX asyryň soňky onýyllygynyň başynda SSSR döwletiniň ýykylmagy we Garaşsyz Türkmenistanyň – milli türkmen döwletiniň döremegi. „Türkmenistanyň taryhy“ dersinde XX asyryň uzak döwründe adamzadyň ykbaly bilen baglanyşykly meseleleri çözmeklikde uly täsirlilige eýe bolan SSSR döwletiniň şol asyryň soňky ýyllarynda gowşap pese düşüşi giňişleýin beýan edilýär. Şonda geçen asyryň 80-ninji ýyllarynyň ortalarynda bu ýurdy üýtgedip gurmak barada öňe sürülen syýasatyň hem başa barmandygy belenilýär. Türkmenistanyň özbaşdaklygyna we garaşsyzlygyna ilki bilen gerek bolan syýasy esaslaryň şol döwürde döreýänligini göz önünde tutup, ýurtda şonuň bilen baglanyşykly bolup geçen özgerişler hakyndaky gürrüňimizi şol ýyllardan başlalyň.

1985-nji ýylyň dekabry aýynyň 21-ne Türkmenistanyň Kommunistik partiýasynyň (Sowet Soýuzynyň Kommunistik partiýasynyň aýrylmaz bölegi) Merkezi Komitetiniň 1-nji sekretary wezipesine S.A.Nyýazow saýlanýar. Respublikanyň ýolbaşçysynyň (şol döwürde respublikan partiýa guramasynyň 1-nji sekretary ýurtda iň ýokary wezipeli adamdy) çalşylmagy şol döwürde ýurduň ykdysady we syýasy ösüşinde düýpli meseleler ýüze çykanlygy bilen bagly boldy. TKP MK-niň 24-nji gurultaýynda (maý aýy 1990 ý) belenilişine görä, respublikada zähmet we önümçilik düzgün-nyzamy pese gaçypdy. Jenaýatçylyk artýardy. Öňki buýruk bermek usuly bilen ýurdy ilerledip bolanokdy. Senagatyň we oba hojalygynyň bir taraplaýyn ösdürilmegi bilen respublikanyň merkeze ýapja häsiýeti has-da çuňlaşdy.

Respublikanyň esasy senagat pudaklary, senagat kärhanalarynyň 90 göteriminden köprägi Soýuz ministrliklerine tabyn ýagdaýdady. Olaryň öndürýän önümlerinden gelýän girdeýjiler tutuşlygyna diýen ýaly Merkezde galýardy. Şu we beýleki meseleler barada S.A.Nyýazow Kommunistik partiýanyň 19-njy Bütinsoýuz konferensiýasynda (iýul aýy 1988 ý) sözlän sözünde „Türkmenistanda senagat önümçiliginiň 40 göteriminden gowragy Soýuzyň tabynçylygyndaky kärhanalaryň önümi. Geçen ýyl olar ýerli sowetleriň býudžetine diňe ýarym million manat, Soýuz ministrlikleriň býudžetine bolsa 530 mln manat geçirdi“ diýip belläpdi.

Türkmenistanyň oba hojalyk önümçiligi hem Merkezi tabyn edildi. Ol üýtgedip gurulýan döwürde hem şonlugyna saklandy. Garagum derýasynyň ugrundaky tarp ýerleriň özleşdirilmegi ekerançylyk üçin amatly şertleriň giňelmegine we respublikada öndürilýän pagtanyň, gök we bakja önümleriniň möçberiniň artmagyna getirdi. Ýöne türkmen halkynyň gara derini saçyp ýygnaýan

hasyly pagta arassalaýjy zawodlarda arassalanyp, pamyk görnüşinde durşuna diýen ýaly Orsýetiň Iwanowa, Twer, Rostow we beýleki şäherleriniň dokma kärhanalaryna iberilýärdi.

Sowet imperiýasynyň gitdigiçe çuň krizise ulaşmagy, sosialistik jemgyýetiň gurluşynyň netijeli ykdysadyýeti gurnamaklyga ukybynyň ýoklugy, onuň düzümine girýän respublikalarda garaşsyzlyk meýilleriniň güýçlenmegine getirýär. Bu meýiller jemgyýetçilik durmuşynyň dürli ugurlarynda dürli görnüşlerde ýüze çykýarlar. 1990-njy ýylyň 24-nji maýynda Türkmenistan SSR Ýokary Sowetiniň „Dil hakyndaky“ kabul eden karary şol garaşsyzlyk meýlini durmuşa geçirmek barada Türkmenistanda edilen ilkinji ädim bolupdy. Türkmenistanyň çäginde türkmen diline döwlet dili derejesi berildi. 70 ýylyň dowamynda ýitmäge sezewar edilen dilimiz türkmen jemgyýetinde öz mynasyp ornuny tapdy.

Sowet döwründe türkmen dili döwlet dili derejesine göterilmän gelipdi. Bu wezipe rus diliniň üstüne ýüklenipdi. Ähli edaralarda, ýokary we ýörüte okuw mekdeplerde resminamalar, sapaklar rus dilinde alynyp barylady. Köp maşgalalar öz çagalaryny rus mekdeplerinde okadýardylar. Bu bolsa türkmen diliniň ikinji derejeli dil hökmünde görülmegine we onuň üstüne ýitmek howpunyň abanmagyna getirdi. Orta mekdebi gutaryp gelen oglan-gyzlar ýokary okuw jaýlaryna girmekçi bolanlarynda rus diliniň ýazuwyndan we dilinden ekzamen bermeli bolýanlygy olaryň öz bilimlerini ýokarlandyrmaklaryna päsgelçilik döredýärdi. Şonuň üçin türkmen diliniň döwlet dili derejesine galdyrylmagy ýurduň durmuşynda örän wajyp waka bolupdy.

Türkmen halkynyň garaşsyzlygyny almaga itergi beren esasy çäreleriň ýene biri 1990-njy ýylyň awgust aýynyň 22-sinde Türkmenistan Ýokary Sowetiniň Türkmenistanyň özygtyýarlygy hakynda kabul edilen Jarnamasy boldy. Jarnama türkmen halkynyň öz milli döwletini döredip bilmekligine, ýurduň tebigy baýlyklaryna özüniň eýeçilik etmegine, milli medeniýeti dikeltmekligine gerek bolan hukuk esaslaryny döretdi. Heniz doly dargamadyk SSSR-iň düzüminde Türkmenistanyň alan özygtyýarlygy doly özbaşdaklyk bolmasa-da ol ýurduň garaşsyzlygy ugrunda edilen ilkinji aýgtyly ädimleriniň biridi.

1990-njy ýylda Türkmenistanda dolandyryşyň prezident görnüşiniň girizilmegi hem-de Türkmenistanyň ilkinji Prezidentiniň saýlanmagy bu ýurduň özbaşdaklygy ugrunda yzygiderli durmuşa geçirýän syýasatynyň logiki dowamy boldy. Türkmenistanyň Prezidenti wezipesine S. A. Niýazow saýlandy.

1991-nji ýylyň awgust aýynyň 19-yna SSSR-de adatdan daşary ýagdaý yglan edildi. Howul-hala ýagdaýda dörän syýasy topar SSSR-iň Prezidentini wezipesinden boşadyp yurt ýolbaşçylygyna geçmeklige çalyşdy. Bu ýurtda dörän nägilelikleriň, ýurduň bölünmeklik howpunyň önüni almak maksady bilen edilýän çykyş diýip düşündiriljek bolundy. Hakykatda bolsa bu çykyş diňe bir

nägilelikleriň däl, eýsem, ýurtda başlanan demokratik özgerişleriň, halklaryň öz özbaşdaklygy barada edýän hereketleriniň hem önüne böwet bolmak meýillerini göz önünde tutýardy. Ýöne bu meýiller başa barmady. “Adatdan daşary” hukuklary özüne aljak bolan syýasy toparyň çykyşy bary-ýogy 3 gün dowam etdi. Soňra sowet imperiýasynyň dargamaklygy has çaltlaşdy. Ilki bilen SSSR-iň in uly respublikasy bolan Russiýa Federasiýasynda Kommunistik partiýa gadagan edildi. Beýleki respublikalarda hem oňa bolan ynam üzül-kesil peseldi. Şonuň bilen üýtgedip gurluş döwri tamamlandy. 74 ýyla golaý dowam eden imperiýa dargap başlady, onuň düzümindäki respublikalar, şol sanda TSSR hakyky garaşsyzlyk ýoluna düşdi. Ýurduň syýasy, ykdysady durmuşyndaky özgerişler halkyň durmuş ýagdaýyna, medeniýetine hem kem-kemden öz täsirini ýetirdi.

Ýokarda belenilişi ýaly, XX asyryň başynda döredilen sowet döwleti şol asyryň 80-nji ýyllarynyň aýagyna gowşap, güýçden gaçyp başlady. Durmuş öz talaplaryny öňe sürýärdi. SSSR-iň düzüminde garaşly, ygtyýarsyz ýagdaýda uzaga gidip bolmajakdygy, halky bagtyýarlykda ýaşadyp bilinmejekdigi kem-kemden aýdyňlaşdy. Sowet döwletiniň dargamaklygy has hem güýjeýärdi. 1991-nji ýylyň awgustynda bolup geçen döwlet ýolbaşçysyny çalyşmaklyga meýiller we ondan soňky sentýabr-oktyabr wakalary ýurduň dargamaklygyny has hem çaltlandyrdy, agyr, bulam-bujar döwür ýüze çykdy.

Ine şeýle şertlerde 1991-nji ýylyň 27-nji oktyabrynda geçirilen ahlihalk geňeşi netijesinde Türkmenistan öz täze taryhynda ilkinji gezek garaşsyz döwlet diýip yglan edildi. Türkmenistan garaşsyz, özbaşdak, özygtyýarly döwlet boldy. Garaşsyz, demokratik döwleti ykrar eden “Türkmenistanyň Garaşsyzlygy we döwlet gurluşynyň esaslary” hakynda Türkmenistanyň Konstitusion Kanunynda: “Türkmenistanyň garaşsyzlygy belent maksatlaryň hatyrasyna – türkmen halkynyň öz hakyky milli döwletini edinmeginiň hatyrasyna, milletine, jynsyna, sosial gelip çykyşyna we uýýan dinine garamazdan, her bir adam üçin Türkmenistanyň Baş Kanunynda, Adam hukuklarynyň ählumumy jarnamasynda we halkara hukugynyň beýleki normalarynda göz önünde tutulan hukuklary, azatlyklary üpjün etmegiň, kanun agalyk edýän ynsanperwer jemgyýet gurmagyň hatyrasyna jar edilýär” diýip belenilen.

Gadymy türkmen ýurdunda garaşsyz döwletiň döremegi täze taryha altyn harplar bilen ýazyljak beýik waka boldy. Bu waka ähli türkmen halky üçin hiç wagt ýatdan çykmaýan pursat boldy. 1991-nji ýylyň 8-nji dekabrynda SSSR döwleti doly ýykyldy. Garaşsyz Türkmenistan döwletleriň dünýä birleşiginde öz ornuny eýelemeli boldy. 1992-nji ýylyň 2-nji martynda Türkmenistan halkara hukugynyň subýekti bolan garaşsyz döwlet hökmünde Birleşen Milletler Guramasynyň agzalygyna kabul edildi.

1992-nji ýylyň 18-nji maýynda Türkmenistanyň on ikinji çagyryş Ýokary Sowetiniň on dördünji sessiýasynda Türkmenistanyň Konstitusiýasy we ony güýje girizmegiň tertibi hakynda Kanun kabul edildi. Türkmenistanyň Konstitusiýasy 19-njy maýda çap edildi we şol günden başlap hem güýje girdi. Baş Kanunda Türkmenistan demokratik, hukuk we dünýewi döwlet diýlip, onda döwleti dolandyrmak prezident respublikasy görnüşinde amala aşyrylýar diýip yglan edildi. Türkmenistanyň Konstitusiýasyna hem-de Türkmenistanyň Konstitusiýasyny güýje girizmegiň tertibi hakynda Kanuna laýyklykda Türkmenistanyň Prezidentiniň saýlawlaryny 1992-nji ýylyň 21-nji iýulynda geçirmeklik belenildi.

Bellenen güni S.A.Niýazow 5 ýyllyk möhlet bilen Türkmenistanyň Prezidentligine saýlandy. 1994-nji ýylyň 15-nji ýanwarynda Türkmenistanda ähliahk referendумы geçirildi. Onda Türkmenistanyň Prezidenti S.A.Niýazowyň konstitusion ygtyýarlyklary saýlaw geçirmezden ýene-de 5 ýyl möhlete çenli uzaldyldy.

Türkmen halkynyň öz garaşsyzlygyny parahatçylyk ýoly bilen, dawa-jenjelsiz, goh-galmagalsyz, uruş-söwüşsiz, ilatyň goldamagy bilen, syýasy durnuklylygyň saklanmagy, milletara ylalaşygyň esasynda almagy bilen öňki sowet jemgyýetçilik we döwlet gurulşyndan täze demokratik jemgyýet gurluşyna geçiş döwri başlandy. Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň esasynda döwletiň syýasy we ykdysady ulgamy türkmen halkynyň asyl ruhy ýörelgelerine, döwlet dolandyryş kadalaryna laýyk getirilip üýtgedildi. Ilki bilen halk häkimiýetiniň iň ýokary wekilçilikli organy bolan Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň düzümine girýän halk wekilleriniň saýlawlary 1992-nji ýylyň 6-njy dekabrynda geçirildi. Geňeşiň agzalarynyň saýlawlary 1993-nji ýylyň 27-nji iýunynda geçirildi.

Şol döwürde döredilen Halk Maslahaty döwlet-hukuk gurluşynyň özboluşly edarasy boldy. Onuň döredilmegi türkmen halkynyň gadymýetden bäri ulanyp gelýän halkyň bähbidine dahylly meseleleri çözmek üçin umumy maslahata (geňeşe) ýygnanmak däbi bilen baglydyr. Bu döwlet statusyna eýe bolan geňeş umumymilli forum bolup, oňa Prezident, ähli şäherleriň we obalaryň deputatlary, jemgyýetçilik guramalarynyň wekilleri, Mejlisiň deputatlary, Ministrler Kabinetiniň agzalary, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýetiň baştutanlary, ýurduň kazyýet edaralarynyň ýolbaşçylary girýärler. Geňeş döwlet durmuşynyň möhüm meselelerine garaýar, teklipleri işläp düzýär, olary Prezident, mejlis we beýleki döwlet edaralary ýerine ýetirýärler. Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllary Halk Maslahaty türkmen ýurdunyň ösüşi we geljegi bilen baglanyşykly bir näçe wajyp kararlary kabul etdi. Olar: birinjiden, Türkmenistanyň Bitaraplyk derejesine eýe bolmagy bilen baglanyşykly 1995-nji ýylyň dekabry aýynyň 27-sine bolup geçen VII Halk Maslahatyň işi. Onuň karary bilen Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň birinji maddasynyň tekstine Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynyň

1995-nji ýylyň dekabryň 12-sindäki “Türkmenistanyň hemişelik Bitaraplygy” Rezolýusiýasynyň 1-nji maddasy goşuldy. Biziň ýurdumyz dünýäde öz esasy Kanunyna BMG-niň Baş Assambleýasynyň Rezolýusiýasyny kanuny esasyda girizen ýeke-täk döwletdir.

1999-njy ýylyň dekabryň 28-ine bolup geçen IX Halk Maslahaty Türkmenistanda ölüm jezasyny ýatyrmak we gadagan etmek barada tutuş Aziýa kontinentinde deňi-taýy bolmadyk karary Kabul etdi. Bu çözüň Esasy Kanunymyzyň 20-nji maddasynda öz beýanyny tapdy. Munuň özi ýurdumyzda syýasy durnuklylygyň höküm sürýändiginiň hem-de halkymyzyň hukuk we ruhy medeniýetiniň ösüş derejesiniň ýokarydygynyň netijesinde mümkin boldy.

2003-nji ýylyň awgust aýynyň 14-15-inde Türkmenbaşy şäherinde bolup geçen XIV Halk Maslahatynda “Türkmenistanyň ykdysady syýasy we medeni taýdan ösmeginiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin baş ugry” Milli Maksatnamasy Kabul edildi. Bu Maksatnama uzak döwürde niýetlenen ýol-ýörelge bolup biziň ykdysady ösüşimiziň yzygiderli, köptaraplaýyn baglanyşykly bolmagy üçin gerekli esaslary döretdi we döredip gelýär. Şu hili mysallar az däl.

Umuman, bu ýyllar ýurduň syýasy ulgamynyň döremegi ugrunda wajyp çäreler amal edildi. Türkmenistanyň kanun çykaryjy edarasy bolan Mejlisiň (parlamentiň) deputatlarynyň 1994-nji ýylyň 11-nji dekabrynda bolup geçen saýlawlary döwletiň syýasy ulgamynyň döremeginde wajyp pursat boldy. Mejlis 50 deputatdan ybarat bolup, hemişelik hereket edýän, işleýän edara bolýar. Geçiş döwründe Mejlisiň deputatlary kanun döredijiliginden daşary Türkmenistanyň Prezidentiniň Kontrolluk gullugy bilen bilelikde işleýärler, kabul edilen kanunlaryň ýerine ýetirilişine, ýolbaşçy işgärleriň işine gözegçilik edýärler.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllary türkmen döwleti dünýä birleşiginde özüne mahsus bolan özboşlyk ornuny tapmaklyk üçin köp tagallalary etdi. Türkmenistan halkyň asmanyň asuda bolmagy baradaky ynanjyny döwletiň esasy binýadynyň birine öwürüp, ony daşary syýasatyň esasy ýöregesi hökmünde öňe sürdi. Goňsulardan başlap alysdaky döwletler Türkmenistanyň hoşniýetli daşary syýasatyny goldadylar. Türkmenistana 1995-nji ýylyň 12-nji dekabrynda 185 döwletiň ses bermegi bilen Birleşen Milletler Guramasynyň Baş Assambleýasynda Türkmenistanyň Bitaraplyk derejesi ykrar edildi.

Şeýleleikde, türkmen halky garaşsyzlygyny alyp, öz milli döwletini döretdi. Bu döwletiň milletiň asyl ýörelgelerinden ugur alyp adamy mertebelemegine, ynsanperwerlikli daşary we içeri syýasaty ýöretmekligine gerek bolan syýasy esaslary döretdi.

2. Jemgyýetçilik durmuşynyň ähli ugurlaryny milli gymmatlyklar esasynda gurnamak ugrunda edilen tagallalar.

Sowet jemgyýet gurluşyndan demokratik jemgyýet gurluşyna geçiş döwri. Türkmen halkynyň öz garaşsyzlygyny parahatçylyk ýoly bilen, dawa-jenjelsiz, goh-galmagalsyz, uruş-söwüßsiz, ilatyň goldamagy bilen, syýasy durnuklylygyň saklanmagy, milletara ylalaşygyň esasynda almagy bilen öňki sowet jemgyýetçilik we döwlet gurluşyndan täze demokratik jemgyýet gurluşyna geçiş döwri başlandy. Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň esasynda döwletiň syýasy we ykdysady ulgamy türkmen halkynyň asyl ruhy ýörelgelerine, döwlet dolandyryş kadalaryna laýyk getirilip üýtgetmeklik işine girişildi. Ýokarda bellenilişi ýaly, ähliahk saýlawlary netijesinde Türkmenistanyň Prezidenti saýlanyldy. Täze Ministrler Kabineti döredildi. Ýerlerde welaýat we etrap häkimiýetlerinden ybarat dolandyryş düzümi kemala getirildi. Türkmenistanyň Döwlet Baýdagy, Gerbi döredildi. Araçak, goşun meseleleri çözüldi.

Halk häkimiýetiniň in ýokary wekilçilikli organy bolan Türkmenistanyň Halk Maslahaty döredilip, onyň düzümine girýän halk wekilleriniň saýlawlary 1992-nji ýylyň 6-njy dekabrynda geçirildi. Geňeşiň agzalarynyň saýlawlary 1993-nji ýylyň 27-nji iýunynda geçirildi.

Şol döwürde döredilen Halk Maslahaty döwlet-hukuk gurluşygynyň özboluşly edarasy boldy. Onuň döredilmegi türkmen halkynyň gadymýetden bäri ulanyp gelyän halkyň bähbidine dahylly meseleleri çözmek üçin umumy maslahata (geňeşe) ýygnanmak däbi bilen baglydyr. Bu döwlet statusyna eýe bolan geňeş umumymilli forum bolup, oňa Prezident, ähli şäherleriň we obalaryň deputatlary, jemgyýetçilik guramalarynyň wekilleri, Mejlisiň deputatlary, Ministrler Kabinetiniň agzalary, ýerli ýerine ýetiriji häkimiýetiň baştutanlary, ýurduň kazyýet edaralarynyň ýolbaşçylary girýärler. Geňeş döwlet durmuşynyň möhüm meselelerine garaýar, teklipleri işläp düzýär, olary Prezident, mejlis we beýleki döwlet edaralary ýerine ýetirýärler.

Türkmenistanyň kanun çykaryjy edarasy bolan Mejlisiň (parlamentiň) deputatlarynyň 1994-nji ýylyň 11-nji dekabrynda bolup geçen saýlawlary döwletiň syýasy ulgamynyň döremeginde wajyp pursat boldy. Mejlis 50 deputatdan ybarat bolup, hemişelik hereket edýän, işleýän edara bolýar. Geçiş döwründe Mejlisiň deputatlary kanun döredijiliginden daşary Türkmenistanyň Prezidentiniň Kontrolluk gullugy bilen bilelikde işleýärler, kabul edilen kanunlaryň ýerine ýetirilişine, ýolbaşçy işgärleriň işine gözegçilik edýärler.

Geçiş döwriň syýasy ulgamynyň kemala gelmeginde 1994-nji ýylyň 17-nji ýanwarynda geçen Halk Maslahatynyň we Milli galkynyş hereketiniň birinji gurultaýy wajyp orun eýeledi. Şonda bu hereketiň Milli Sowetiniň düzümi

saýlandy, oňa Türkmenistanyň Milli galkynyş hereketine gatnaşýan jemgyýetçilik guramalarynyň hemmesiniň wekilleri girdiler. Olaryň ählisi galkynyş hereketine birleşip ýurtda öňe sürülen “10 ýyl abadançylyk” syýasatyndan gelip çykýan wezipeleri durmuşa geçirmäge ýardam berip başladylar.

Şeýleleikde, Türkmenistanyň syýasy ulgamynyň düzüminde Halk Maslahaty, Mejlis, hökümet edaralary, Türkmenistanyň demokratik partiýasy, häkimiýetiň we öz-özünü dolandyryş ýerli guramalary döredildi. Türkmeniň milli döwleti döredildi. Diýarymyz syýasy we döwlet garaşsyzlygyna eýe boldy. Halkymyz ruhy-medeni garaşsyzlygyny gazandy. Ýurdumyzda ykdysady özgerişler başlandy.

Jemgyýetde bazar gymmatlyklarynyň ornaşdyrylyp başlanmagy.

Geçiş döwründe güýçli döwletlilik, ykdysady reforma döwlet tarapyndan gözegçilik etmeklik bu döwrüň aýratynlygy boldy. Planly hojalykdan bazar hojalygyna, umumy eýeçilikden eýeçiligiň dürli görnüşlerine, şol sanda hususy eýeçilige geçmek, geçiş döwründe hususlaşdyrmak işi başlanyp, nyrhlar döwletiň elinde saklanyp, ykdysady özgerişler etaplaýyn, ýuwaş-ýuwaşdan amala aşyryldy.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllaryndan döwlet eýeçiligini doly agalygyndan azat bolup garyşyk hilli ykdysadyýeti döretmek we ony ösdürmek maksat edinildi. Şeýle ykdysadyýet dürli eýeçilik görnüşleriniň, şol sanda hususy eýeçiligiň hereket etmegi üçin deň ykdysady şertleriň döredilmegi esasynda kemala gelýär. Garyşyk ykdysady ulgamy döretmek meselesi eýeçiligi döwletden aýyrmak we hususlaşdyrmak işine öz täsirini ýetirdi. Ýurtda döwlet eýeçiligi bilen bir hatarda hususy eýeçiligiň we eýeçiligiň beýleki görnüşleriniň döremegi hyzmat ediş we söwda pudaklaryna degişli kiçi we ortaça kärhanalary hususy eýeçilige satmakdan başlandy.

Emläk eýeçiligi wajyp mesele, ol her bir adamyň durmuşa tutýan ornuny we geljegini kesgitleýär. Şonuň üçin hususy eýeçilige geçilende ýurduň ilatynyň dürli gatlaklarynyň bähbitlerini göz önünde tutýan usullar bilen amala aşyryldy. “Hususy eýeçilik, goý, täze girizilýän desgalarda we özleşdirilýän ýerlerde has-da giň gerim alsyn” diýen ýörelge öňe sürüldi. Şol bir wagtyň özünde bolsa, hyzmat gurşawynda çaklaňrak obýektleri aukسیونlaryň üsti arkaly satylyp başlandy. orta göwrümlü kärhanalar zähmet birleşmelerine uzak möhletleýin kärendesine ulanylmaga berildi. Eýeçiligiň aksioner görnüşi hem kem-kemden durmuşa ornap başlady. Ýöne eýeçiligiň bu görnüşiniň döremekligi üçin bazar gatnaşyklarynyň ösen derejesi gerek. Şol sebäpli ol köptaraplaýyn çemeleşmeler esasynda girizildi.

Türkmenistanyň ykdysadyýetini köp pudakly ösen hojalyga öwürmek meselesi gaýragoýulmasyz mesele hökmünde öňe çykdy. Hawa, oba hojalygy bilen bir hatarda senagat Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň esasy sütüni bolup ozal hem çykyş edýärdiler. Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda ýurtda 1601 kärhana hereket

edýardı, şolaryň 400-e golaýy özbaşdak balansdaky önümçilik birleşikleri, kombinatlar we kärhanalardy. Öndürilýän senagat önüminiň aglaba bölegi (76,2%) agyr senagatyň, şol sanda 67,1% -i ýangyç-energetiki toplumyň paýyna düşýärdi. Nyrhlaryň täsiri netijesinde ýeňil senagatyň udel agramy peselip 11,6%-e barabar boldy¹. Ozalky döwletara gatnaşyklaryň bozulmagy önümçilik kuwwatlarynyň ulanylyşynyň peselmegine, önümçilik serişdeleriniň könelmegine getirdi. Bu kynçylyklar türkmen döwletiniň ykdysady syýasatynda öz şöhlelenmesini tapýar. Şonda öňe sürülen ýurduň senagat potensialyny kämilleşdirmek babatda alynyp barylýan işler iki ugry öz içine alýar:

- 1 Gazylyp alynýan mineral çig mallaryň köptaraplaýyn gaýtadan işlenilmegini gazanmak;
- 2 Bar bolan oba hojalyk çig mallarynyň esasynda taýyn önümleriň önümçiliginiň giň gerimini döretmek.

Ykdysadyýetiň düzümini kämilleşdirmek meselesi döwletiň “Täze oba” syýasatynda öz beýanyny has-da giň tapdy. Azyk garaşsyzlygyny gazanmaklyk ilkinji derjeli wezipe hökmünde öňe sürüldi. Ilki bilen hem öňki döwürlerde ünsden düşürilen ýa-da harytlyk häsiýetine eýe bolmadyk önümçilikleri ýokary depginler bilen ösdürmek. Garaşsyzlykdan öňki ýyllar Türkmenistany pagtaçylygy aşa ýöriteleşdirmekden ugur alynyp, däneçilik, miweçilik, bakja önümçiligi we ekerançylygyň käbir beýleki pudaklary ünsden düşürilipdi. “Täze oba” syýasatynda bu pudaklary ýokary depginler bilen ösdürmeklik göz önünde tutuldy. Şonuň bilen bir hatarda ýurduň tebigy şertlerini oňaly ulanyp, çäklendirilen ýerlerde ösüp ýetişýän seýrek duş gelýän önümleri öndürmegi ýola goýmak, ilatyň maldarçylyk önümlerine bolan islegini doly kanagatlandyrmak maksat edinildi.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda öňe sürülen türkmen döwletiniň ykdysady syýasatynda infrastruktura pudaklarynyň ösmekligine hem üns berildi. Ýurtda gurluşygyň, ulagyň we aragatnaşygyň ösmegi barada uly aladalar edildi, gaz geçirijileriň, demir we gara ýollaryň gurluşygy ýokary depginde alynyp barylýdy. 1994-nji ýylda paýtagtyň aerowokzal toplumu işe girizildi. 1996-njy ýylyň maýynda Tejen-Sarabs-Maşat halkara demir ýoly açyldy. Bular Türkmenistanyň daşary ýurtlar bilen ykdysady gatnaşyklaryny giňeltmeklige mümkinçilikler dörettdi.

Türkmenistanda ykdysadyýeti ösdürmekde, ylaýta-da geçiş döwründe, güýçli döwlet düzgünleşdirişiniň gerekliginden ugur alyndy. Bu ýerde administratiw usullardan azat bolup, ykdysady usullara esaslanmaklyga üns berildi. Döwlet ykdysady ösüşiň strategiki ugurlaryny kesgitlemeklige aýratyn üns berýär. Döwletiň ykdysady syýasatyna köptaraplaýyn we uzak möhletleýin häsiýet bermek maksady bilen 2003-nji ýylyň awgust aýynyň 14-15-ine geçen Türkmenistanyň Halk Maslahatynda “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin baş ugry” Milli Maksatnamasy kabul

edildi. 2006-njy ýylyň oktýabr aýynyň 25-ine geçen XVII Halk Maslahatynda “Türkmenistanyň nebitgaz senagatyny ösdürmegiň 2030-njy ýyla çenli döwür üçin Maksatnamasy” kabul edildi.

Ykdysadyýeti dolandýrmaklykda döwletiň wajyp wezipesi geçiş döwründe adamlaryň sosial goraglylygyny üpjün etmek bilen hem bagly boldy. Ilaty tebigy gaz we elektrik energiýasy, agyz suwy we nahar duzy bilen mugt üpjün etmek, ýaşaýyş jaý tölegini, komunal we ulag hyzmatlary ujypsyz derejede saklamak sosial goraglylygyň görkezijileri bolýarlar.

3. Geçiş döwründe jemgyýetiň sosial düzüminiň, syýasy gurluşynyň özgermegi. Türkmenistanyň Umumymilli „Galkynyş” hereketi.

Bu meseläniň garaşsyzlygyň ilkinji ýyllaryna degişlilikde garalýanlygy sebäpli, bu ýerde onuň käbir aýratynlyklarynyň üstünde duryp geçeliň. Täze jemgyýet gurluşyna geçiş döwrüniň başynda ilki bilen owalky synplaryň, sosial toparlaryň we gatlaklaryň raýdaşlygynyň esaslary gowşady we kem-kemden dargamak bilen boldy. Sebäbi turuw başdan döwlet eýeçiliginiň ýeke-täk we ählumumy agalyk ediji görnüşinde bolmagynyň soňuna çykyldy. Hususy eýeçiligiň döremekligine we ösmekligine hukuk esaslary döredildi. Bu döwürde türkmen halkynyň taryhy we medeni mirasy dikeldilip, dünýägaraýyşlaryň, pikirleriň we ruhy gymmatlyklaryň dürli-dürliligi emele geldi. Jemgyýetiň düzüminde täze gatlaklar we toparlar: telekeçiler, ýer eýeleri, mülkdarlar ýüze çykyp başlady.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllary işçiler synpynyň düzüminde üýtgeşmeler bolup geçdi. Onuň esasy bölegini döwlet sektorynda işleýän işçiler düzýär. Ýangyç-energetika, ulag, aragatnaşyk, gurulşyk ýaly ykdysadyýetiň esasy pudaklary entäk döwletiň elinde saklanýar. Şonuň üçin bu ýyllar döwlet eýeçiligi bilen baglanyşykly bolan industrial işçiler bu synpyň esasy bölegi bolup galdy. Önümçiligi alyp barmagyň täze düzümleriniň bu pudaga aralaşmagy (aksioner jemgyýetler, konsernler, önümçilik birleşmeleri, bilelikdäki kärhanalar we başg.) industrial işçileriň bir bölegini bazar gatnaşyklaryna iterýär. Olar tehnologik we ykdysady täzelikleriň meýdançasyna çekilýärler.

Industrial işçileriň beýleki bir topary bazar gatnaşyklaryna taýyn däl. Bu topar ykdysadyýetiň owalky gurluş bilen baglanyşykly, geçiş döwrüniň başynda taryhy inersiýaň hereketi bilen ýaşayan pudagynda özüni oňalyly duýýar. Bu gatlak özüniň sosial-ykdysady statusynyň üýtgeýänligine garamazdan, ruhy-ahlak jähtden özüni täze ykdysady düzümler bilen baglap bilenok. Onuň sosial nazarlanmasy döwlet tarapyndan berilýän, üpjün edilýän aýlyk haka, dürli töleglere hem

kömeklere gözügen. Bu gatlagyň agzalary konserwatiw meýilli. Täzelikler olary gorkuzman duranok.

Şol bir wagtda hem täzeden ösýän dokma, ulag we beýleki pudaklarda işçiler synpynyň täze bir gatlagy kemala grlip başlaýar. Ýöne işçileriň bu toparynyň düzüminde düýnki daýhanlaryň, öý hojalygy bilen meşgul bolup ýören aýal-gyzlaryň ep-esli orun tutandygyny belemek gerek.

Şol döwürde döräp başlan bilelikdäki kärhanalarda zähmet çekýän işçiler özboluşly topary düzýär. Olaryň zähmetiniň tehnologik mazmuny beýlekilere görä has baý hem çeyedir. Bu toparyň sosial-ykdysdy statusy beýleki toparlaryňkydan üýtgeşik. Ol eýeçiligiň görnüşleri bilen baglydyr. İşçileriň bu gatlagynyň bazar gatnaşyklaryna uýgunlaşmagy üçin gerek bolan şertler barha artýar. Iki medeniýetiň, iki durmuş obrazynyň galtaşmagy geçiş döwrüniň kynçylyklaryny ýeňip geçmäge, şahsyýetiň, toparyň gymmatlyklar ulgamynyň üýtgeýşiniň netijeleriniň maýyşgaklaşdyrmaklygyna belli bir şertleri döredýär. Toparyň ruhy gözlegleri beýlekilere görä ýeňilleşýär. Onuň ruhy dünýäsinde täze döwre kybap gymmatlyklar gitdigiçe köpeliýär.

İşçiler synpynyň bir bölegi, ozaly bilen hem hünär derejesi pes ýa-da hünäri ýok işçiler, kyn ýagdaýa düşýärler. Olar owalky sosial statusyny üýtgedip başga statusa eýe bolýar. Şol döwürde şu toparyň içinde işsizler, häli-şindi iş ýerini üýtgedip ýörenler, hatda jenaýata meýil edýän adamlar az bolmady. Şu hili ýagdaýa düşenler diňe bir owalky işçileriň içinde däl, eýsem beýleki toparlaryň we gatlaklaryň içinde hem boldy. İşsizlik adamlary aljyradýar. Ykdysady düzümleriň täzeleriniň açan mümkinçiliklerini giňden peýdalanmaga bu toparyň ýagdaýy ýok. Bu toparyň syýasy hem durmuşy-medeni potensiallary-da şindi gowşakdy. Onuň agzalary duýgulaýyn hereketlere meýillidir.

Görşümüz ýaly, işçiler synpynyň sosial düzümi geçiş döwrüniň orta atan meseleleri bilen baglanyşykly bolupdy. Oňa köp sanly sosial-ykdysady, syýasy, medeni we beýleki sebäpler täsir eýär. Onuň gatlaklara bölünmek we täze durka eýe bolmak işi dowam edýär. Geçiş döwründe jemgyýetiň ösüşiniň barşynda işçiler synpynyň düzümi ençeme özgerişlere sezewar boldy.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda owalky daýhanlar synpynyň sosial ýagdaýy, jemgyýetçilik orny üýtgemleri başdan geçirdi. Ol özüniň ykdysady taýdan bitewiligini ýitirip başlady. Daýhanlaryň ýaşaýyş şertleri, jemgyýetçilik gatnaşyklary we gymmatlyklar ulgamy düýpli özgerişleriň täsirine düşýär. Şu hili ýagdaýa ilatyň köp bölegi düşdi. Sebäbi daýhanlar oba ilatynyň esasy bölegini tutýar. Oba ilaty bolsa şol döwürde Türkmenistanyň ilatynyň 55 göterimini düzýärdi. Garaşsyzlykdan öňki ýyllar daýhanlar özlerini kolhoz önümçisi we kolhoz-kooperatiw eýeçiligi bilen bagladylar. Kolhozlaryň üstünden berk döwlet gözegçiliginiň bolmagy daýhanlaryň erkinliginiň düýpli çäklendirilmegine

getiripdi. Olaryň ykdysady we durmuşy medeni potensialy orta hem bolsa, syýasy mümkinçilikleri oňa kybap dälidi. Daýhanlaryň iri kollektiw hojalyga we mehanizmlaşdirilen önümçilige çekilenligine garamazdan bu ýagdaý üýtgemedi.

Şoňa görä-de garaşsyzlygymyzyň ilkinji ýyllarynda bu ýerde geçýän özgerişlere türkmen döwleti aýratyn üns berýär. 1995-nji ýylyň 15-nji iýunynda çykarylan Perman esasynda kolhozlar dargadyldy, sowhozlar, hojalygara hem-de beýleki döwlet oba hojalyk kärhanalary ýatyryldy we olaryň bazasynda daýhan birleşikleri döredildi. Bu ýagdaý oba ilatynyň sosial düzümine düýpli täsir etdi.

Daýhan birleşikleri ýurduň önümçiligini çig mal we olary oba hojalyk önümleri bilen üpjün edýän iri hojalyk subýektleri bolup çykyş edýärler. Olar eýeçiligiň döwlet, kooperativ, gartysyk görnüşleri esasynda döreýär.

Kolhozlaryň, sowhozlaryň ornuna daýhan birleşikleriniň döremegi täze bazar ykdysady gatnaşyklarynyň ösüp ugramagynyň, guramaçylyk görnüşleriniň uýgunlaşmak meýillerini ýüze çykardy. Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllary bolup geçen düýpli özgerişler daýhanlar synpynyň bölünmegini şertlendirdi. Daýhanlaryň içinden mülkdarlar ýüze çykyp başlady. Olaryň düzümi jemgyýetiň dürli gatlaklarynyň hasabyna artyp başlady. Oba ilatynyň içinde kärendeçi, hususýetçi daýhanlaryň sany hem köpeliýär. Kärendeçiler kollektiw hojalyk bilen hususy eýeçiligiň arasynda dörän topary düzýär. Tejribeli daýhanlaryň, oba hojalyk hünärmenleriniň, oba intelligensiýasynyň içinden hem hususýetçiler şol ýyllar döräp başlady. Geçiş döwrüniň başynda obada fermer hojalyklarynyň ýüze çykmagy üçin hem syýasy hem hukuk şertler emele geldi. Emma bu hili hojalyklaryň döremegine belli bir kynçylyklar döredi. Onuň üçin gerek bolan tahniki baza ýetmeýärdi we oba infrastrukturasynyň şindi gowşakdy.

Şeýlelikde, geçiş döwründe oba ilatynyň sosial düzümi üýtgeýär. Köne düzümler dargap täze düzümler kemala gelýär. Olaryň arasyndaky gatnaşyklaryň netijesi täze ykdysady düzümleriň oba ilatynyň aňyna ornaşyş, olaryň bähbitlerine kybap geliş derejesi bilen kesgitlendi. Ýeterlik obýektiv şertler döremezden geljege tarap kesgitli hereket edip bolmaýar. Şoňa görä-de, oba durmuşyny tapgyrlylyk bilen özgertmek baradaky öňe sürülen pikir türkmen halkynyň taryhy tejribesine, onuň durmuş obrazyna, medeniýetine we şol döwürki ýagdaýyna dogry gabat gelýär.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda türkmen jemgyýetiniň özgermegi onuň möhüm gatlagy bolan intelligensiýanyň düzüminde hem üýtgemeleriň bolmagyna getirdi. Jemgyýetiň sosial ykdysady esasynda, önümçilikde, tehnika we tehnologiýada, ýurduň syýasy durmuşynda başlanan üýtgemeler akyl zähmetiniň we akyl zähmeti bilen meşgul bolýan adamlaryň jemgyýetdäki ornuny üýtgetdi. Jemgyýetde kemala gelýän täze sosial-ykdysady gatnaşyklar, bazar ykdysadyýeti ylmyň, bilimiň, medeniýetiň belli pudaklarynyň ähmiýetini artdyrdy.

Hünärmenleriň belli kategoriýalaryna (ykdysadyýetçilere, bank, maliýe işgärlerine, ýuristlere, maglumat ugrunda işleýänlere we başg.) bolan isleg köpeldi.

Geçiş döwründe döredijilik intelligensiýanyň milliligi berkitmekdäki orny artdy. Milli öz ähmiýetine düşünmek zerurlygy intelligensiýanyň türkmen halkynyň taryhy we medeni mirasyny özleşdirmek wezipesini ýokarlandyrdy. Şonuň bilen birwagtda bazar ykdysadyýeti intelligensiýanyň türkmen medeniýetini umumyadamzat medeniýetiniň gazananlary bilen sazlaşykly ösdürmek, garaşsyzlygy berkitmek ugrundaky işleriniň hem ähmiýetini artdyýar.

Intelligensiýanyň düzüminiň üýtgemegi birsydyrgyn, bir ugurly hem bir kysymdaş özgeriş däl. Ol çylşyrymly, gapma-garşylykly we netijeleri birmeňzeş bolmadyk hadysalardan durýar. Jemgyýetiň hil taýdan üýtgeýän ýagdaýynda intelligensiýa üýtgemän galyp bilmeýär. Onuň sosial, hünärmenlik, medeni taýdan hereketlilik derejesine, oňyn özgertmelere ulaşan durmuşda özüni tapmaga bolan ukyplylygyna intelligensiýanyň geljegi bagly bolýar.

Görşümüz ýaly, geçiş döwründe türkmen jemgyýeti hakykatdan hem bir haldan beýlekisine geçýär. Jemgyýetiň sosial strukturasy düýpli özgermelere sezewar bolýar. Onuň düzüminiň öňki bitewiligi ýitýär. Synplaryň, jemgyýetçilik toparlarynyň we sosial gatlaklaryň içki aragatnaşyklary gowşaýar. Olar biri-birinden daşlaşýar. Munuň esasynda ykdysady, emläk deňsizliginiň ýüze çykmagy, köp **ukladly** ykdysadyýetiň döräp ugramagy ýatyr. Bu özgerişe jemgyýetçilik toparlarynyň syýasy we durmuşy-medeni potensialynyň häsiýeti hem möçberi öz täsirini ýetirýär. Umuman dürli bähbitlere eýerýän toparlar we gatlaklar döreýär.

Geçiş döwri täze sosial toparlaryň we gatlaklaryň döremegine ýokarda agzalan esaslardan başga esaslar hem täsir etmek mümkinçiligi bar. Döwlet we kooperatiw eýeçiligindäki serişdeleriň bikanun usullar arkaly aýry-aýry adamlaryň eýeçiligine geçirmek mümkinçilikleri galýar. Şoňa görä-de, türkmen döwleti bu döwürde ykdysadyýetiň hukuk esaslaryny täzeläp, päk maksatlara, päk usullar, serişdeler bilen jemgyýetçilik baýlygyna eýe bolmaklary barada yzygiderli alada edýär. Bu ýerde täze döreýän sosial toparlaryň, gatlaklaryň we synplaryň täze gymmatlyklary özleşdirmek bilen bir hatarda türkmeniň asyl ruhy gymmatlyklaryndan ugur almaklary hem wajypdyr.

Garaşsyzlyk we ylym-bilim, saglygy goraýyş hem-de medeniýetde başlanan özgerişler.

Türkmen halky öz garaşsyzlygyna eýe bolanyndan soňra täze dünýägaraýyşyň gerekligi mese-mälim duýuldy. Ýurtda XX asyryň uzak döwründe agalyk eden synpy bähbitleri goraýan marksistik ideologiýa türkmen halkynyň bähbitlerini aňlap bilmedi. Ol milli gymmatlyklary manylaýyn kabul etmän hakykatda inkärläp geldi. Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda adamlar onuň täsirinden doly çykyp bilmeýändikleri sebäpli, olaryň aňy garaşsyzlyga düşünip ýetişmeýärdi. Şonuň

üçin olar şindi baknalyk psihologiýasyndan azat dældiler. Şol sebäpli täze adamy ýetişdirmeklik döwletiň çözmeli iň wajyp meselesine öwrüldi.

Başlangyç döwürde bu meseläniň çözgüdi ilki bilen milliligi berkitmeklik bilen baglanyldy. Garaşsyzlygymyzy gazananymyzdan soňra şu iş milli türkmen döwleti tarapyndan amal edildi. Milli gymmatlyklardan ugur alýan bu döwlet biziň jemgyýetimizde geçýän ähli özgerişleriň, şol sanda ykdysady, syýasy we medeni özgerişleriň gözbaşynda durup, olary milletiň bähbidine gönükdirmeklige hem-de milliliginiň dikeldilmegine hyzmat etdi we edýär. Geçiş döwründe jemgyýetçilik aň-düşünjesini kemala getirmegiň ýolunda wajyp menzil geçildi. Şu ugurda edilen işleriň iň möhümi şol ýyllarda dikeldilen we häzirki döwürde ösdürilýän milletimiziň milli ruhy gymmatlyklary we däp-dessurlary bolýar. Biziň atababalarymyz öz geljekki nesillere baý medeni mirasy goýup gitdiler. Özbaşdaklyga eýe bolanymyzdan soňra, şu mirasyň hakyky mirasdüşerleriniň, oňa eýe bolmaklaryna şert döredi. Bu ýyllar geçmişde halkymyzyň galkynyşlaryna itergi beren türkmeniň asyl ruhy ýörelgeleri esasynda jemgyýetiň özgeriş ýoluny kesgitlemeklige çalşyldy. Halkymyzyň ruhy dünýäsine çuňlaşyp, ony millet eden adamkärçilik pähimleriniň dürdänelerini ýüze çykarmak, häzirki we geljekki nesilleriň olary özlerine nusga edinip almaklary üçin bu gymmatlyklary jemgyýete gaýtaryp getirmek örän möhüm iş boldy. Olar jemgyýetiň ähli edaralaryna, onuň durmuşyny özgerdýän ýörelgelerine milli häsiýet bermeklige esas dörettdi.

2-nji sapak. Täze Galkynyş eýýamy we bagtyýarlyk döwri

Meýilnama:

1. Geçiş döwrüniň tamamlanmagy. Täze Galkynyş eýýamy.
2. Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň täze redaksiýasynyň kabul edilmegi.
3. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri. Ýaşayşyň hilini gowulandyrmaga, sosial maksatnamalary giňeltmäge gönükdirilen başlangyçlar.

1. Geçiş döwrüniň tamamlanmagy.

Görşümüz ýaly, garaşsyzlygymyzy alanymyzdan soňra jemgyýetiň durmuşynyň ähli ugurlaryndaa başlanan düýpli özgerişler, kem-kemden onuň hil taýdan täze derejä çykmaklygyna esaslary döredip başladylar. Syýasatda-da, ykdysadyýetde-de, medeniýetde-de täze döwre kybapdaş gymmatlyklaryň we ýörelgeleriň güýje girmekligine şertler döreýär. Şol özgerişleri göz önünde tutup, Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow 2008-nji ýylyň 26-njy sentýabrynda geçen Türkmenistanyň nobatdan daşary XXI Halk Maslahatynda geçiş döwrüniň tamamlanyp beýik Galkynyş eýýamynyň başlanandygyny aýtdy. Türkmenistanda täze Galkynyş we beýik özgerişler eýýamynyň başlanmagy türkmen halkynyň dünýä ylmynyň, tehnikasynyň, tehnologiýasynyň we öndebaryjy tejribäniň soňky gazananlaryna esaslanylýan täze sepgitlere barýanlygyny aňladýar. Bu ugurda açylýan mümkinçilikler ilki bilen, ilatyň ýaşayş-durmuşyny ýokarlandyrmagy göz önünde tutýan uly möçberli maksatnamalaryň durmuşa geçirilýändigine şaýatlyk edýär. Ýurdumyzda halkara jemgyýetçiligi bilen gatnaşyklary giňeltmek esasynda amala aşyrylýan bu işleriň göwrümi gün-günden giňelýär. Bu döwürde adamlaryň ylym-bilim derejesi hem ýokarlanýar. Olar bu gün döwrümiziň jemgyýetçilik düşünjesiniň we geçirilýän özgertmeleriň many-mazmunyna doly akyl ýetirýärler. Halkymyz ruhy taýdan galkynýar.

Şeýle ösüş we özgeriş ylymda döwrebaplaşmak diýip atlandyrylýar. Döwrebaplaşmak döwrüň, adamzadyň ösüşiniň talaplaryna laýyklykda üýtgemek, kämilleşmekdir. Garaşsyzlygyny gazanyp ösüş ýoluna düşen ýurduň döwrebaplaşmagy, onuň özgerişini häsiýetlendirýän örän wajyp hadysadyr. Täze Galkynyş eýýamynda diňe bir şu hili özgerişleriň wajyplygy duýulman, eýsem olary amal etmekligiň ýollary hem kesgitlendi. Bu döwürde ýurdy döwrebaplaşdyrmaklyk döwlet syýasatyna öwrüldi. Hormatly Prezidentimiz 2007-nji ýylyň sentýabr aýynda ABŞ-a iş saparynyň çäklerinde „Ýewraziýa Grup“ guramasynda işewürler bilen bolan duşuşykda eden çykyşynda: „Eger biziň häzirki syýasatymyzyň mazmunyny gysgaça kesgitlesek, onda men ony ýurdy mundan beýläk-de galkyndyrmak we döwrebaplaşdyrmak syýasaty diýip atlandyrardym. Ol döwleti dolandyrmagyň we jemgyýetiň ähli derejelerini kämilleşdirmäge, ýurduň ykdysady kuwwatyny pugtalandyrmaga we artdyrmaga, daşarky dünýä bilen

gatnaşyklary ösdürmäge gönükdirilendir“ diýip belledi. Görşümüz ýaly bu ýerde döwrebaplaşdyrmaklygyň esasy ugurlary häsiýetlendirilýär we onuň jemgyýetiň durmuşynyň ähli ugurlarynda geçirilýän oňyn reformalar, özgerişler, täzeleniş bilen berk baglanyşykdaýygy aýdyň görünýär. Geljekki sapaklarymyzda olaryň many-mazmuny giňişleýin açylar.

2. Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň täze redaksiýasynyň kabul edilmegi.

Kadalaşdyryjy-hukuk resminamalarynyň ýurdumyzda amala aşyrylýan özgerişlere bildirilýän talaplary has aýdyň beýan etmegi, halkara standartlaryna gabat gelmegi üçin jemgyýetiň syýasy sistemasyny kämilleşdirmek gerek boldy. Ilki bilen hem bu zerurlyk geçiş döwründe möhüm syýasy orna eýe bolan Halk Maslahatynyň täze taryhy şertlerde zerurlygy öz ähmiýetini ýitirenligi bilen bagly boldy. Halk Maslahatynyň kanunçylyk kadasy, uly düzümi we çylşyrymly gurluşy täze kanunçylyk işi bilen doly sazlaşyp bilmedi. Täze Galkynyş eýýamynyň esasy maksady hem häzirkizaman demokratik jemgyýetini kemala getirmek bilen baglydyr. Şonuň üçin bu döwürde jemgyýetiň syýasy ulgamyny dünýä tejribesi esasynda gurmaklyk döwrüň talaby boldy. Onuň üçin bolsa Esasy kanunymyzy üýtgetmeli boldy. Türkmenistanyň Konstitusiýasyna üýtgeşmeleri girizmegiň zerurlygy, yurt Baştutanynyň 2008-nji ýylyň 22-nji maýynda Türkmenistanyň Konstitution toparynyň mejlisinde eden çykyşynda belleýşi ýaly, diňe bir ýurdumyzyň durmuşynda Garaşsyzlyk ýyllarynda bolup geçen özgerişlikler bilen bagly bolman, eýsem Esasy kanunymyzyň aýry-aýry bölekleriniň we maddalarynyň könelmegi hem-de belli bir derejede jemgyýetiň zygiderli ösüşini bökdeýändigini bilen hem bagly boldy. Kadalaşdyryjy hukuk resminamalarynyň döwrüň ruhuny hem-de ýurtda amala aşyrylýan özgertmelere bildirilýän talaby has aýdyň beýan etmeklik zerurlygy döredi. 2008-nji ýylyň sentýabr aýynyň 26-syna Türkmenistanyň nobatdan daşary XXI Halk Maslahaty tarapyndan Kabul edilen Esasy kanunymyzyň täze redaksiýasynda jemgyýetçilik-syýasy gatnaşyklary, häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň işini, döwlet hukuk institutlarynyň tutuş ulgamyny, şol sanda Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň ulgamyny hem döwlet häkimiýetine bölmegiň demokratik ýörelgeleriniň üsti bilen beýan edildi. Şonda Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň hukuk derejesi üýtgedilip, kanunlary kabul etmek hem-de kanun çykaryjylyk başlangyçlaryny onuň ygtyýarlyklaryndan aýrylýanlygy, oňa halk wekilçiliginiň maslahat beriji edarasy statusy berilýänligi sebäpli, indi bu edaranyň wezipeleri Ýaşulylar Maslahatynyň üsti bilen amal edilip başlandy. Ýaşulylar Maslahaty Türkmenistanyň Milli Galkynyş Hereketine girýän we onuň içinde hereket edýän, jemgyýetçilik başlangyjynda işleýän maslahat beriji

edara bolýar. Ýaşulylar Maslahaty öz düzümine uruş we zähmet weteranlaryny, intellegensiýanyň ýaşuly wekillerini jemläp, Milli Galkynyş hereketiniň üsti bilen umuman, jemgyýetde iki wezipäni ýerine ýetirmekligi maksat edinýär. Birinjiden, öz maslahatlary bilen döwlet edaralarynda millete mahsus ähli ruhy-ahlak sypatlarynyň amal bolmagyna hemaýat etmekligi. Ikinjiden, Türkmenistanyň Prezidentiniň, türkmen döwletiniň içeri we daşary syýastyny ilatyň ähli gatnaklarynyň arasynda wagyz ediji paýhas bolup çykyş edýär. Şeýlelikde, XXI Halk Maslahatynda Kabul edilen Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň täze redaksiýasy we beýleki resminamalar halk bähbitli parasatly çözgütlerdir. Olarda bellenen wezipeleriň we Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň döredýän mümkinçilikleriniň durmuşa geçirilmegi ýurdumyzyň ykdysady kuwwatynyň ösmekligine, halk hojalygynyň ähli pudaklarynyň işiniň kämilleşmegine hem netijeliligine, halkymyzyň ýaşayyş derejesiniň mundan beýläk-de ýokarlanmagyna, Türkmenistanyň halkara abyraýynyň artmagyna şert bolýar.

Kabul edilen Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň täze redaksiýasy ýurdumyzyň sosial-syýasy durmuşynda, şeýle hem ähli raýatlarymyzyň durmuşynda örän möhüm waka boldy. Ol biziň jemgyýetimiziň mundan beýläk hem özgermeginiň ilkinji şerti bolup çykyş edýar. Ol garaşsyz döwletimiziň ösüşinde taryhy bir döwrüň köne jemgyýet gurluşyndan demokratik jemgyýete geçiş döwrüniň tamamlanandygyny aňladýar. Bu bolsa biziň demokratik, hukuk, dünýewi döwletimiziň has-da pugtalanandygyny we ynsanperwer, adalatly, sagdyn jemgyýeti ösdürmek üçin täze esaslaryň dörandigini aňladýar. Döwletiň täzelenen Konstitusiýasy syýasy tejribäni, syýasy we hukuk kadalary (ýerli öz-özüňi dolandyryş we saýlaw hukuk institutlary), jemgyýetiň syýasy ulgamynyň aýry-aýry düzüm bölekleriniň arasyndaky syýasy gatnaşyklary, şol gatnaşyklary amala aşyrmagyň döwrebap tertibini emele getirýär.

Täze Galkynyş eýýamy syýasy aňyýetiň hem ýokarlanmagyny, ony ýokary derejede açmaklygy talap edýär. Bu döwürde syýasy aňyýet syýasy aň-düşünje we medeniýet, syýasy, özüňi alyp baryşyň ölçegleri, syýasy bilimler, ýörelgeler, gymmatlyklar hem nusgalyk ynançlar ýaly düzüm bölekleriň täze ulgamy bolup çykyş edýär.

Jemgyýetiň syýasy ulgamynyň ýokarda görkezilen düzüm bölekleriniň ählisi jemgyýetçilik işjeňliginiň köp görnüşlerini amala aşyrmagyň dowamynda ýüze çykýarlar we belli bir sosial toparyň bähbitlerini döwlet syýasatynda aňlatmaklygyň guraly bolýar. Emma olaryň döwletden aýrallykda syýasata edýän täsiri çäklidir. Çünki jemgyýetiň syýasy ulgamynyň iň esasy we wajyp düzüm bölegi hökmünde döwlet beýleki düzüm böleklerine garanynda jemgyýetiň syýasy durmuşyna has uly hem düýpli täsir edýär.

Mälim bolşy ýaly, döwlet jemgyýetiň önümi bolup durýar. Başgaça aýdylanda, aýratyn şahsyýetler özara gatnaşyklara girip, belli bir durmuş toparlaryny döredýärler. Adamlaryň we durmuş toparlaryň kadalar we gymmatlyklar esasynda birleşdirilen gatnaşyklarynyň ulgamy hem jemgyýet

bolýar. Şol durmuş toparlarynyň agzalary öz zerurlyklaryny kanagatlandyrmak üçin ykdysady, medeni we sosial-syýasy institutlary döredýärler. Döwlet olaryň in esasydyr. Kanun çykaryş, kazyýet we dolandyryş, saýlawlar we sala-salşyklar ulgamlary hem-de beýleki jemgyýeti hemmetaraplaýyn edara etmek üçin zerur bolan ulgamlar bolsa «Döwlet» atly ägirt uly institutyň düzümi bölükleri bolup durýarlar. Syýasy partiýalar, jemgyýetçilik pikiri, köpçülikleýin habar beriş serişdeleri hem döwlet bilen berk baglanşykda bolýarlar. Döwletiň esasy alamatlary, onuň ýerleşýän çäginin, hemişelik ilatynyň, häkimiýet-dolandyryş ulgamynyň we özygtyýarlygynyň (suverenitetiniň) bolmagyndan ybaratdyr. Mundan başga-da döwletiň serhetleri, hukuk ulgamy, döwlet gaznasy, maliýe ulgamy ýaly esasy-goşmaça alamatlary bardyr.

Hukuk ylmy, bütin dünýäniň ähli döwletlerini döwlet dolandyryşynyň tapawutly aýratynlyklary boýunça monarhiýa, respublika, döwlet gurluşynyň tapawutly aýratynlyklary boýunça bolsa federasiýa, konfederasiýa, unitar döwlet we döwletiň syýasy düzgüniniň tapawutly aýratynlyklary boýunça demokratik ýa-da demokratik däl döwlet ýaly birnäçe görnüşlere bölýär.

Häzirki döwürde ykrar edilen hukuk dessurlaryna laýyklykda islendik döwletiň konstitusion gurluşy onuň esasy kanuny bolan Konstitusiýasynda kesgitlenýär. Dünýäniň islendik döwletinde bolşy ýaly, halkymyzyň asyrlaryň dowamynda toplan milli döwletlilik dessurlary bilen döwlet gurmaklyk babatda öňde baryjy dünýä tejribesi utgaşdyrylyp döredilen garaşsyz döwletimiziň hem özboluşly aýratynlyklary bar. Şol aýratynlyklar hem Türkmenistanyň Konstitusiýasynda berkidilýär. 2008-nji ýylda hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda, üstünlikli amala aşyrylan Türkmenistanyň Konstitusiýasyny kämilleşdirmek işleriniň dowamynda-da Konstitusion topar tarapyndan beýleki ugurlar bilen birlikde esasy kanunymyzda döwletimiziň konstitusion gurluşynyň esaslary berkidilýän kadalarynyň mazmunyny baýlaşdyrmaklyga we olaryň düzümini sünnälemäge hem aýratyn üns berildi.

3. Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwri. Ýaşayşyň hilini gowulandyrmaga, sosial maksatnamalary giňeltmäge gönükdirilen başlangyçlar.

Türkmen döwletiniň ykdysady syýasatynyň esasy sütünleriniň biri, onuň ilatynyň maddy hal-ýagdaýynyň gowulandyrmaga, adamlaryň sosial taýdan goraglylygyny güýçlendirmäge gönükdirilendigindedir. Türkmenistanyň ilatynyň aglaba bölegi (50 % gowyragy) oba ýerlerinde ýaşaýar. Türkmen maşgalasy uly häsiýete eýedir. Ilatyň ýarpysy diýen ýaly zähmet ýaşyna ýetmedik ýetginjekler we çagalardyr. Her ýylda zähmet resurslarynyň uly toplumu işe goşulmaly. Şu meseleleriň çözgüdi türkmen döwletiniň sosial-ykdysady syýasatynda öz çözgüdini tapýar. Galkynyş eýýamynda ilatynyň sosial goraglylygynyň kanun esaslary (“Durmuş üpjünçiligi hakynda” Bitewi kanun, “Türkmenistanyň bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda” Permany we başg.) kämilleşýär. Biziň ýurdumyzda sosial goragly ykdysadyýet döredi. Ony biz ilatynyň gündelik sarp edýän harytlaryna

üýtgewsiz nyrhalaryň saklanýandygynda görýäris. Ilatyň sarp edýän tebigy gazynyň, elektrik energiýasynyň, agyz suwunyň we nahar duzunyň mugtlygyny hem bellemeklik gerek. Ýaşayyş jaý tölegi, komunal hyzmatlar ilata elýetelidir. Şol bir wagtda hem ilatyň zähmet haklary kem-kemden ýokarlanýar. Bu zatlar ýurduň ilatynyň, esasanam onuň az girdejili gatlaklarynyň sosial taýdan üpjünçiligine uly goldaw berýär.

Jemgyýetiň sosial düzüminiň ähli taraplarynda özgerişler geçýär. Galkynyş eýýamynda bu düzümiň öz wezipesini ýerine ýetirmeginiň, dürli sosial toparlaryň özara täsiriniň meseleleri gönüden-göni raýat jemgyýetiniň meseleri bilen baglanşykly. Raýat jemgyýeti, bilşimiz ýaly, hususy eýeçilige we hukuga esaslanýan şahsyýetleriň we gatlaklaryň özara gatnaşyklarynyň ulgamyny düzýär. Has takygy, raýat jemgyýete jemgyýetde bar bolan uly we kiçi sosial toparlaryň özara täsiri hökmünde garalsa dogry bolar. Erkin ösýän eýeçiligiň dürli görnüşleri olaryň täsiriniň ykdysady esasy bolup çykyş etmeli. Olaryň bähbitlerini bolsa hemme zat kanuna boýun edilen hukuk döwletiniň degerli edaralary goramaly. Şeýlelikde, raýatyň bähbitleri we hukuklary esasynda goýulan hakyky raýat jemgyýetinde, her bir adamyň özüni azat we döredijilikli ýüze çykarmaklyga, başga adamlara we jemgyýete getirýän peýdasyna görä öz isleglerini kanagtlandyrmaklyga mümkinçiligi bar. Şonda ol döwletiň hukuk we sosial gorawlylygynyň ähli serişdelerini peýdalanyň bilýär. Türkmenistanyň Prezidenti döwletiň şu wezipesiniň wajyplygyny belläp: “Geljekde ýurdumyzda halk häkimiýeti halkymyzyň döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralaryna saýlan wekilleri bilen bir hatarda ýaşayan ýeri boýunça ýa-da bähbitleriň umumylygy boýunça döredilen raýat jemgyýetiniň dürli guramalary bilen bilelikde amala aşyrmalydyr”¹ diýip belledi.

Türkmen ýurdunda täze jemgyýet, sagdyn we ruhubelent döwlet gurulýar. Onuň bilen baglanşykly başlangyçlaryň esasyň hormatly Prezidentimiziň “Döwlet adam üçindir!” diýen pähimi düzýär. Bu özgeriş her bir adamyň öz geljegine bolan ynamyny berkidýär.

Ýurdumyzyň ähli welaýatlarynda we etraplarynda häzirki zaman, döwrebap obalar we şäherçeler döredildi.

Häzirki zamanda amal edilýän işleriň many-mazmuny adamlaryň ýaşayyş-durmuş derejesini ýokarlandyrmaklyga, şäherlerde we obalarda hyzmat gullygyny kämilleşdirmeklige gönükdirilýänligi bilen bagly bolýar. Onda-da bu iş ýurdumyzyň çetki obalarynyň we şäherçeleriniň hem durmuşyny düýpgöter täzelemeklige gönükdirilýär. Hormatly Prezidentimiz öz Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy” atly kitabynda: “. şäher bilen bäsleşýän

obalary görmek isleýärin” diýýär. Şu ýörelgeden ugur alyp Ýurt Ýolbaşçysy özüniň işe girişen ilkinji günlerinde, takygy 2007-nji ýylyň mart aýynyň 2-sine Balkan welaýatynda saparda bolanda Esenguly etrabyna baryp, oba adamlarynyň durmuşynyň, ýaşayyş derejesiniň häzirki döwrüň şertlerine kybapdaş ýagdaýa getirmekligiň wajyplygyny belläp, ýurdumyzyň uzak künjeklerini abadanlaşdyrmaklyk işiniň başlanmagyna uly badalga berdi. XX Halk Maslahatynda Türkmenistanyň Prezidenti türkmen obasyny özgertmekligiň döwletimiziň ileri tutýan ugrudygyny belläp, ilki bilen Daşoguz welaýatyna sapara baryp Ruhubelent etrabyny, soňra Lebap welaýatyna eden saparynda Döwletli etrabyny, 2010-njy ýylda bolsa Mary welaýatynda Altyn sähra etrabyny açyp bu wajyp işiň dowamly-dowamatly boljakdygyny görkezdi. Ol yzygiderli alynyp barylýan işiň netijesi boldy. Aşgabat şäheriniň şäher gurluşygynyň häzirki zaman taslamasy tassyklanyldy.

2007-nji ýylyň dekabry aýynyň 17-sine bolan Türkmenistanyň döwlet baştutany häzirki döwürde türkmen obasyny tiz özgertmegiň maksatnamasyny tassyklady. Şol maksatnamada obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek, durmuş medeni desgalalary gurmak, adamlaryň ýaşayyş derejesini döwrebaplaşdyrmaklygy göz önünde tutulýar. Bu maksatnamanyň durmuşa geçirilmegi bilen, yurdumyzyň iň alysdaky obalarynda hem düýpli özgerişlikler amala aşyrylar. Şu maksatlar üçin 72,5 trillion manat göýberildi.

Görşümüz ýaly, garaşsyzlykdan öňki ýyllar işçi synpy, daýhanlary we intelegensiýany öz içine alýan jemgyýetiň sosial düzümi Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe düýpgöter özgerýär. Bu ýerde täze sosial toparlar we gatlaklar döräp berkeýärler. Olar ýurduň ykdysady we medeni ösüşinde kesgitleýji orny eýeläp başlaýarlar. Durmuşyň ähli ugurlarynda olaryň başlangyçlarynyň täsiriniň we işdäki döredijiliginiň artýanlygy duýulýar. Kiçi we orta hususyýetçileriň hasabyna ýurduň ilatynyň ýaşayyş derejesiniň görkezijisi bolan orta gatlagyň ösmegine we giňelmegine mümkinçilik açyldy. Ýurtda intellektual elitany öz içine alýan kuwwatly gatlak berkeýär. „Döwlet adam üçindir!“ diýen ýörelgeden ugur alyp, türkmen döwleti ilatynyň, ilki bilen hem oba ilatynyň durmuş hal-ýagdaýyny gowulandyrmak üçin giň möçberli taslamalary amal edýär. Adamlaryň sosial goraglylygy artýar.